

Роксолана МОКРІЙ

*студентка V курсу, група КМХ-51с
Кафедри режисури та хореографії
Факультету ту культури і
мистецтв
Львівського національного
університету імені Івана Франка*

РОМАН «МАЙСТЕР ТА МАРГАРИТА» М.А.БУЛГАКОВА У МИСТЕЦТВІ

В статті йдеться про відтворення роману М.А.Булгакова «Майстер і Маргарита» у театральному мистецтві зокрема в театрі, опері, мюзиклі, кіно та хореографії. Їх характеристика та аналіз. Дослідження тем і сюжетів які в більшості спостерігаються в постановках. А також проблеми які не висвітлювались ні в одній постановці.

Ключові слова: «Майстер і Маргарита» роман, М.А.Булгаков, Р.Віктюк, В.Бортко, Д.Авдиш, постановка, театр, мюзикл, опера, балет, режисер, балетмейстер, кіно, екранізація.

Майстер і Маргарита – багатоплановий, поліфонічний роман Михайла Афанасійовича Булгакова, який називають фантастичним. На його сюжет зроблено безліч театральних постановок і декілька фільмів (у Югославії, Польщі, Швеції, Росії).

Роман «Майстер і Маргарита» за життя автора не публікувався. Вперше він вийшов в світ тільки у 1966 році, через 26 років після смерті письменника, з купюрами, в скороченому журнальному варіанті. Тим, що цей твір дійшов до читача, суспільство зобов'язане дружині письменника Олені Сергіївні Булгаковій, яка у важкі сталінські часи зуміла зберегти рукопис роману [1].

Цікаво, що сам Булгаков був упевнений, що роман «Майстер і Маргарита» ніколи не буде опублікований за радянської влади, диктування роману дружині було чимось на зразок спроби зв'язатися з далекими нащадками. Але письменник помилявся – хоч і з тридцятирічною затримкою, роман був опублікований, що викликало ефект бомби, яка вибухнула серед радянської інтелігенції [2].

За численними виписками, що збереглися в архіві, з книг видно, що джерелами відомостей з демонології для Булгакова послужили присвячені цій темі статті Енциклопедичного словника Брокгауза і Ефрона, книга М. А. Орлова «Історія стосунків людини з дияволом» (1904) і книга письменника Олександра Валентиновича Амфітеатрова (1862–1938) «Дияволу побуті, легендах і в літературі середніх віків» [4].

У романі представлено чергування двох сюжетних ліній, що розвиваються паралельно одна одній. Дія першої відбувається в Москві тридцятих років ХХ століття, друга є викладом подій Євангелія, а саме – тих його частин, що стосуються суду над Ісусом Христом і його страти. Крім цього, «московське» оповідання має декілька сюжетних ліній, що химерно переплітаються [5].

Понад два десятиліття ведеться суперечка про можливість інтерпретації цього масштабного та багатопланового твору засобами інших жанрів і навіть видів мистецтва. Зроблено чимало спроб втілити роман «Майстер і Маргарита» в кінематографі та драматичному театрі.

Найвідоміші з них були поставлені в Московському театрі на Таганці постановка Юрія Любимова 1977р. [9], Саратовський академічний драматичний театр ім. Карла Маркса постановка Олександра Дзюкуна, прем'єра 1986р., МХАТ імені Горького Володимир Прудкин 1984 р., Московський Театр Сатири Михайло Зонненштраль 1993р., Сергій Алдонін – Московський драматичний театр ім. К. С. Станіславського, Олександр Горшков – театр «Nofa Bene», Сергій Федотов – Пермський театр, Валерій Шацький – Рязанський державний обласний театр ляльок, 1987 Театр ім. Івана Франка (Київ, Україна), реж. Ірина Молодцова [3].

Також було поставлено декілька мюзиклів «Майстер і Маргарита» Автор опери-фантазії – Валентин Овсянніков:

композитор, заслужений працівник культури Росії, творець і керівник Московського Дитячого Театру Естради. Режисер-постановник Леонід Полонський. Прем'єра відбулася на сцені МДТЕ 23 вересня 2009. Мюзикл «Рукопис Майстра» – перший в Росії класичний мюзикл з чернеток роману Михайла Булгакова «Майстер і Маргарита». Автор музики Андрій Пронін, автор лібрето Тетяна Малікова. Художній керівник – письменник Олег Рой. Режисер-постановник Дмитро Ісаїчев. Прем'єра відбулася 9 грудня 2010 року на сцені ТОГУК «Тамбовконцерт». Театр «Комедіант», постановка Олени Чубарової та Грини Єгорової, спектаклі по роману: «Садова 10, далі – скрізь...», «Дрібниця», прем'єра 2008р.; МХТ ім. Чехова, режисер Янош Сас; А. Мелльський (БССР-Білорусь, м. Мінськ), 1987, Білоруський Державний Театр Дяльок; В. Маслюк (БССР-Білорусь, м. Мінськ), 1988, Державний Академічний Російський Театр ім. М. Горького; Харківський державний академічний театр ляльок ім. В. А. Афанасьєва (Україна, м. Харків) [3].

Відомі також спроби закордоном відтворити сюжет відомого роману в таких режисерами як: Гредем Янг (Великобританія), Франк Касторф (Німеччина), Бруно Макс (Угорщина), Олександр Марін (Канада), Роман Прошнік (Австрія), Стефан Москов (Болгарія), Йонас Вайткус (Литва), Оскарас Коршуновас (Литва), Санду Греку (Молдавія), Крістіан Люпа (Польща), Театр Гешер (Ізраїль) рок-опера Аві Беньяміна – режисер Євген Ар'є, Тель-Авів, 2000 р., 2005 Новий драматичний театр на Печерську (Київ, Україна), Театр ім. Грибосдова (Тбілісі), Театр Сінетік (США, м. Вашингтон), 2004р., 2010р. Театр «Гавелла», Хорватія, Загреб [3].

За романом було знято кілька екранізацій: Пілат та інші (телефільм, ФРН, 1971, 90 хв.) – Реж. Анджей Вайда, Майстер і Маргарита (Італія, Югославія, 1972, 95 хв.) – Реж. Олександр Петрович, Майстер і Маргарита (телесеріал, Польща, 1988-1990, 4 серії – 370 хв.) – Реж. Мачек Войтишко, Подія в Юдеї (ТВ-постановка, Великобританія, 1991) – реж. Пол Брайерс, Майстер і Маргарита (Росія, 1994, 240 мін./125 хв. (4-серії – 205 хв.)) – Реж. Юрій Кара, Майстер і Маргарита (ТВ-спектакль, Росія, 1996, 142 хв.) – Реж. Сергій Десницький, Майстер і Маргарита (короткометражний фільм, Угорщина, 2005, прем'єра – 5 жовтня 2005, 26 хв.) – Реж. Ібоя Фекете, Майстер і Маргарита (телесеріал, Росія, 2005, 10

серій – 500 хв.) – Реж. Володимир Бортко, «Майстер і Маргарита» – фотопроєкт – виставка фотоілюстрацій до роману (Франція, Росія, 2008) – фотохудожник Жан-Даніель Лорье, Кінокомпанія Скотта Стейнборфа, Stone Village Production, купила права на екранізацію роману у Сергія Шилівського, онука Е. С. Булгакової, під назвою «Master & Margarita». Ролі Майстра і Маргарити можуть зіграти Джозі Дешп і Анджеліна Джозі [3].

Італійський композитор Енріо Морріконе також написав музичну композицію «Il Maestro E Margherita».

У 1992 році поставлена опера «Майстер і Маргарита» білоруського композитора Євгена Глебова. Глебов хотів написати оперу ще в 1975 році, коли цей роман з'явився в журналі «Москва», але дозвіл на написання не зміг тоді отримати. Опера «Майстер і Маргарита» вважається класикою білоруської музичної літератури.

У 1995 році за симфонію-фантазію «Майстер і Маргарита» композитору Андрію Петрову присуджена Державна премія РФ [9].

«Майстер і Маргарита» – рок-мюзикл Олександра Градського 2009 року. За авторським визначенням, «опера в двох діях і чотирьох картинах». На сцені поставлена не була, існує у вигляді єдиного аудіозапису 2009 року, виконаного із зоряним складом.

У підсумку майже 30-річна історія створення рок-опери була завершена до 2009 року [7].

Аналізуючи театральні постановки ми бачимо наскільки роман є різностороннім і як кожен розуміє його по своєму. Особливо простежується в тому яку сюжетну лінію обирає постановник чи режисер.

Наприклад Роман Віктюк, працюючи над п'єсою за романом «Майстер і Маргарита», врахував і політичний контекст, і мотиви ранніх редакцій булгаковського тексту. Радянська епоха постає у виставі з усім абсурдом і безглуздістю, тут панує гротеск. Великий бад повного місяця виявляється шабаш радянських вождів, танцюють бюсти Леніна та Сталіна. Тема з «Служниць» Жене «неможливо любити один одного в рабстві» отримує несподіване продовження тут, і любов для Майстра і Маргарити – це передусім страждання і біль. За подіями спостерігає Воланд, холодний і відчужений. Вистава Театру Романа Віктюка – це третє звернення режисера до культового для російської літератури тексту після

Вільнюса і Нижнього Новгороду. У порівнянні з попередніми версіями тут менше романтики і більше філософського осмислення феномена сталінської епохи [8].

А автор мюзиклу за мито вами роману Валентин Овсянніков зізнавався, що з самого початку не ставив собі за мету дослівно перенести роман М. А. Булгакова на театральні підмостки. Це була скоріше авторська фантазія на вічні теми, діалог з глядачем про смерть і безсмертя, боятвства і шляхетність, вірність і зраду, любові і ненависті/ Довгоочікувана прем'єра музичного спектаклю (опери-фантазії, як назвав її сам автор) відбулася 23 вересня 2009 року на сцені Московського дитячого театру естради. Постановка стала справжнім відкриттям для московської театральної публіки [3].

Перший сезон «Майстра і Маргарити» завершився 15 травня – в День народження Михайла Булгакова. Проте вже тоді було зрозуміло, що продовження обов'язково посідує... І воно лізло!

15 вересня 2010 почався репетиційний період другого сезону музичного спектаклю «Майстер і Маргарита». З цього дня почала втілюватися в життя нова концепція вже знайомої глядачам постановки. Творець і художній керівник проекту Валентин Овсянніков зважився на безпрецедентний крок: він узяв в «співавтори» всіх артистів трупі. Таким чином, у кожного виконавця з'явилася можливість внести нові риси у свій сценічний образ і розкрити нові грані свого персонажа [11].

Ендрю Лойд Веббер заявив, що музичний твір, над яким він почав працювати в кінці 2006 року, зайшло в глухий кут.

Веббер розповів про те, що не знає, як закінчити мюзикл. За словами композитора, він зіткнувся з труднощами тому, що «роман Булгакова не має кінця». «При цьому я розумію, що вся аудиторія хотіла б, щоб Маргарита зникла кудись з Воландом, а не з Майстром, але це не дуже гарна ідея», – говорить автор мюзиклу «Кішки» [10].

Роман М. Булгакова «Майстер і Маргарита» став справді культовим твором, який значиться в списку улюблених книг практично кожної овіченої людини. Коли намагаєшся осмислити всю глибину і широту охоплення не втрачають своєї актуальності проблем, подиву та захоплення талантом автора немає межі. У світлі цього факту здається дивним те, що впродовж тривалого часу

ідеї втілювачі генія Булгакова не мали можливості насолодитися гідної екранізацією книги.

Між тим, серед діячів кінематографа давно склалася стійка думка про твір, як про «диявольський роман» екранізація якого не принесе нічого доброго.

Не випадково навіть такі імениті режисери, як Володимир Наумов і Олександр Алов, які благословила особисто сама Е.С. Булгакова відмовилися від ідеї оживити на екрані легендарних персонажів, після того, як у сні Наумову з'явилася Олена Сергіївна і заборонила знімати кіно [11].

Першою серйозною роботою, з якою змогли познайомитися глядачі став фільм Анджее Вайди, знятий в 1971 році і вийшов в прокат під назвою «Пілат та інші». Як показує історія, найбільше прагнули оживити роман зарубіжні діячі мистецтва, судить самі: у 1972 році громадськість побачила італіо-югославський фільм за мотивами твору, а в 1988 році вже поляк Мачек Войтишко був знятий серіал «Майстер і Маргарита», адаптований для телебачення [11].

Першою російською екранізацією став фільм «Майстер і Маргарита» Юрія Кари, картина була знята в 1994 році, але показаний тільки в квітні 2011 року. У картині в головних ролях знялися такі відомі російські актори, як Віктор Раков; Анастасія Вертинська; Валентин Гафт; Олександр Філіппенко; Михайло Ульянов; Микола Бурляев та ін.

Однак через конфлікти режисера, продюсерів і претензій правовласників С. С. Шиловського і Д. В. Пісарчука фільм так і не потрапив на широкий екран [12].

Перепорою на шляху до екранізації виявилася опір С.С. Шиловського. Так як Булгаков заповіту не залишив, помер бездітним, а батьків до моменту його смерті теж не стало, то спадкоємицею стала його дружина. Авторські права потім перейшли до її нащадкам, сьогодні ними володіє онук С.С. Шиловський та його племінниця Д.В. Пісарчик. А так як роман був виданий у 1966 році, а не до 1942 року, то він не може вважатися суспільним надбанням [12].

Другою спробою в Росії екранізувати «Майстра і Маргариту» стало створення телевізійного багатосерійного фільму з однойменною назвою режисер В.Бортко. Вона виявилася більш

успішною – прем'єра відбулася 19 грудня 2005 року, для показу був вибраний телеканал «Росія». В задум режисера входило найбільш повно і точно передати задум письменника, який створив роман.

Серед акторів, що знялися в головних ролях, були Олег Басилдашвілі, Олександр Галібін, Анна Ковальчук, Олександр Адабашян, Кирило Лавров, Сергій Безруков, Олександр Абдулов, Олександр Башіров, Олександр Філіпенко та багато інших.

При зйомках фільму використовували і декоративний ефект: епоху тридцятих років поєтає у вигляді чорно-білих зображень «сесія», при зйомках Ерналаіма переважають жовті та червоні тони, а діяння почту Воланда показані в самих різних кольорах [14].

Ця екранізація відома також своєю музикою, яка влучно доповнює фільм надає йому доверженості музику до сценарію написав Ігор Євгенович Корнелюк (біл. Ігар Яугенавіч Карнялюк, 16 листопада 1962, Брест, БРСР) – радянський і російський музикант і композитор, співак, Заслужений діяч мистецтв Російської Федерації (2007) [13].

Існують і хореографічні версії роману, одна з них була здійснена відомим російським хореографом, екс-княгининим і випускником Київського хореографічного училища Давидом Авдишем.

Балет «Майстер і Маргарита» в цій версії не претендує на повне розкриття змісту культового твору, бо це априорі є нереальним у хореографічній його інтерпретації, де практично не дано існувати таким формам вираження, як підтекст, ремінісценція і акцент на той чи інший погляд автора роману. Кореляція тексту суттєво звужується до двох елементів жанру: музики та танцю. Тому для хореографа залишається інше – реалізація власного розуміння, відчуття і сприйняття булгаковського твору засобами балетного мистецтва – через танець і пластику людського тіла, через енергетику й емоції зайнятих у виставі артистів, нарешті, через уміння вибудувати виставу так, щоб у ньому був присутній без фізичного втілення, через окремого виконавця, автор роману як коментатор реальних і ірреальних подій [13].

Давид Авдиш поставив перед собою мету передати через балетне дійство квінтесенцію морально-етичного бачення Михайла Булгакова, трансформуючи його на найскладніший, найбільш трагічний етап XX ст. – Зародження всепоглинаючого

моралу тоталітаризму, зберігаючи при цьому фантазмагоричний дух, тимчасову і дієву багатоплановість роману через яскраві і призначальні елементи його змісту. Вистава Давида Авдиша – це не інтерпретація сюжету роману «Майстер і Маргарита», а спроба розкрити танцювально-пластичною мовою балетного театру (не вистави, а саме театру) дух булгаковського тексту як філософську притчу через умовно-історичні аналізи.

Балетмейстер обрав форму побудови асоціативного образно-символічного ряду, апелюючи до літературного першоджерела і його змісту інтонаціями, настроями, сюжетним взаємодією переплітання дій героїв. Як і в романі Михайла Булгакова, у виставі Давида Авдиша Маргарита в першій дії – загадкова і чарівна незнайомка, зовсім несхожа на тих жінок, яким «спієні не треба, нам впоратися давай». У другому – це вже зовсім інша жінка, готова на все в ім'я своєї любові, і вона, як Фауст, продає душу дияволу, стає відьмою, королевою на балу мерців [14].

Незважаючи на калейдоскопічність епізодів (а їх майже п'ятдесят) і багатоплановість, часову двовірність, спектакль «Майстер і Маргарита» має незбираний сюжетний розвиток, мотивацію дій, обумовлену в першу чергу літературною першосировою. Хореограф, він же і автор лібрето, виділивши трохи ліній роману, прагнув передати в першу чергу їх дух і характер, внутрішню динаміку, психологію сумніву, а не очевидну картину життя. Не випадково музична композиція цього твору така ж багатопланова і досить несподівана, співзвучна духу і ритму епохи, які створив у своєму романі Михайло Булгаков: Бах, Берліоз, Мадер, Йоганн Штраус, Оффенбах.

Весь балет пронизує Четверта симфонія Дмитра Шостаковича, композитора, який пережив майже те ж, що і Булгаков [13].

Фінал цієї вистави не налаштований на щонайменший апофеоз, характерний для балетних вистав. Інший матеріал, інші закони створення цієї вистави, інший завершальний «хід». Зникли ілюзії, згасла життя, згасла любов, Воланду, який вважав себе рівним силію з Іешуа, не дано воскресити душі своїх обранців – ні Пилата (Ігор Буличов, Олексій Коваленко, Олександр Шаповал), ні Бездомного, ні Майстра, ні Маргарити... Це може зробити тільки Розп'ятий на хресті. Але в поживавленні цьому немає радості, немає щастя,

немає павноти життя. Залишається тільки шем про щось світле і незбагненим» [13].

Аналізуючи роман М.А.Булгакова «Майстер і Маргарита» та театральні постановки за мотивами роману ми можемо прослідкувати що всі намагались розкрити якусь одну сторону роману. Мабуть це відбувалось тому що роман є надзвичайно великим і важким якщо брати його загалом. Тут є три сюжетні лінії які дотикаються між собою, Тому для того щоб глядач зрозумів що саме режисер-постановник, чи балетмейстер хотів виразити, зазвичай акцент іде на один із сюжетів, або два. Єдині варіанти де було показано повністю всі три сюжетні лінії до малих подробиць це звичайно є екранізації роману. Оскільки вони не є обмежені часом та можливостями.

Також хочеться зазначити що звертаючись до образу Маргарити усі показують її як героїню, яка страждала в ім'я кохання, але ніхто не показав її егоїстичного бажання володіти чоловіком і свідоме рішення звернутись до темних сил. Тому що за ідеєю роману Маргарита не є позитивним героєм, а повністю навпаки. І саме цю важливу рису в романі не показав ніхто.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Соколов В. В. Булгаковская энциклопедия. М.: Докид; Миф, 2000. – 592 с. — ISBN 5-320-00385-4, ISBN 5-320-00143-6, ISBN 5-87214-028-3
2. Зеркалов А. Евангелие Михаила Булгакова. М., Текст, 2006. ISBN 5-7516-0574-8
3. Трофименков М., Герусова Е. С кем вы, Мастера и Маргариты? // „Власть“ № 50, 19 декабря 2005
4. В. А. Колганов. Дамы Маргариты: московские тайны Михаила Булгакова. М.: Центрполиграф, 2012. 366 с., 3 000 экз., ISBN 978-5-227-03407-6
5. Белобровцева И. З., Кульяс С. К. Путеводитель по роману М. А. Булгакова «Мастер и Маргарита». Учебное пособие. М.: Издательство Московского университета, 2012. 208 с. (Школа вдумчивого чтения).

6. <http://www.kinokadr.ru/news/2005/09/02/1020.shtml>
7. www.gradsky.com/publication/s05_03.shtml
8. <http://www.teatrviptuka.ru/repertory/master-i-margarita.html>
9. http://taganka.theatre.ru/performance/master_margarita/
10. <http://www.masteropera.ru/webber.php>
11. <http://master-i-m.book-pr.org.ua/ekraniz.html>
12. <http://www.masterimargarita.ru/>
13. <http://www.masterandmargarita.eu.ru/index.html>
14. <http://www.masterandmargarita.eu.ru/05media/muziekperovideo.html>